معرّفی نشریه

قرآن پژوهی خاورشناسان (قرآن و مستشرقان)

حمید سلیم گندمی*

۱. معرّفی مجلّه

۱ـ۱ـ شمارهٔ ۴ این دو فصلنامهٔ تخصّصی مربوط به بهار و تابستان ۱۳۸۷ ویژهٔ نقد دائرةالمعارف قرآن چاپ لیدن هلند است.

۱ـ۲ـ این نشریه با اشراف علمی مرکز تحقیقات قرآن کریم المهدی و مؤسّسهٔ فرهنگی پژوهشهای قرآنی المهدی، به سامان رسیده و این ویژه‌نامه با همکاری همایش تشیّع از دیدگاه خاورشناسان، انتشار یافته است.

۱ـ۳ـ صاحب امتیاز، مدیر مسئول و سردبیر نشریه دکتر محمّدعلی رضایی اصفهانی است و هیئت تحریریه را گروهی از استادیاران و دانشیاران دانشگاهها و مراکز علمی حوزوی تشکیل می دهند.

۱ـ۴ـ هدف مجلّه توسعهٔ مطالعات در زمینهٔ قرآن و مستشرقان و خاورشناسان یا نشر نتایج پژوهش نظام‌مند و مسئله محور در این موضوع است.

---

* مدیرکلّ اطّلاع‌رسانی و عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانهٔ ملّی ایران.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

۲. دائرةالمعارف قرآن لیدن

۲ـ۱ـ اولین جلد دائرةالمعارف قرآن در سال ۲۰۰۱ م. در لیدن هلند توسط انتشارات بریل منتشر شد.

این جلد مشتمل بر حروف A-D است. جلد دوم مشتمل بر حروف E-I در سال ۲۰۰۲ م. و جلد سوم شامل حروف J-O در سال ۲۰۰۳ منتشر شد. جلد چهارم و پنجم نیز اخیراً منتشر شده است.

۲ـ۲ـ سر ویراستار این دائرة المعارف خانم جین دمن مک اولیف، استاد دانشگاه جورج تاون آمریکاست و چهار نفر از قرآن پژوهان مشهور غرب او را همراهی می‌کنند: کلودژیلیو (فرانسه)، ویلیام گراهام (امریکا)، وداد قاضی (شیکاگو)، و آندرو رپین (کانادا).

هیئت مشاوران ارشد آن از کشورهای آمریکا، انگلستان، هلند و آلمان و نویسندگان مقالات آن، مسلمان و غیرمسلمان و از کشورهای مختلف می‌باشند.

۲ـ۳ـ اهداف اصلی انتشار این دائرة المعارف را سرویراستار آن در سه مطلب زیر بیان کرده است:

ـ اثری مرجع که بهترین موفّقیت قرن را در زمینهٔ پژوهشهای قرآنی به دست آورد.

ـ باعث برانگیخته شدن تحقیق گسترده‌تری در زمینهٔ قرآن در دهه‌های آینده بشود.

ـ با توجّه به فقر علمی و اطّلاعات ناقصی که در زبانهای اروپایی نسبت به قرآن وجود دارد، پژوهشهای قرآنی را در دسترس دانشمندان آکادمیک و اقشار تحصیل‌کرده قرار دهد.

۲ـ۴ـ دکتر محمّدعلی رضایی اصفهانی پس از معرفی این دائرةالمعارف نقاط ضعف آن را در ۹ محور زیر برشمرده است:

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

ـ ناسازگاریِ ادّعای تحقیق موشکافانه با عملکرد نویسندگان در برخی مقالات.
ـ مشکلات روش‌شناختی در معرفی تفاسیر.
ـ تکرار تهمتهای مستشرقان نسبت به قرآن.
ـ نسبت دادن برخی سخنان نادرست به شیعه.
ـ تناقض درونی در دائرةالمعارف.
ـ جمع آوری نکردن تمام اطّلاعات لازم در یک زمینه.
ـ نقل اسرائیلیّات بدون نقد.
ـ نسبت دادن برخی مطالب غیرمناسب به پیامبران الاهی.
ـ استفاده نکردن از نویسندگان متخصّص قرآن.

۳. معرّفی ویژه‌نامه:

این ویژه‌نامه شامل هفت مقاله است که در طی پنج مقالهٔ آن، تعداد هفت مقاله از مقالات دائرة المعارف قرآن لیدن، ترجمه و نقد شده است؛ همانند روشی که در کتاب تصویر امامان شیعه در دائرة المعارف به کار رفته است.[1] دو مقالهٔ دیگر ویژه‌نامه به عنوان نقد مقالات دائرةالمعارف قرآن لیدن نمی‌باشد، ولی موضوع هر دو مقاله نقد و بررسی دیدگاه مستشرقان است. توصیف و معرفی اجمالی مقاله‌های ویژه‌نامه به شرح زیر است:

۳ـ۱ـشیعه، تشیّع و قرآن

نویسندهٔ مقالهٔ شیعه، آرزینا لالانی است که مقاله‌ای است بسیار مختصر در بررسی معانی لغوی واژه شیعه با اشاره به برخی آیات قرآن. مقاله تشیّع و قرآن توسّط مریم باراش نگاشته شده و بخشی از آن در اینجا ترجمه شده است. در این مقاله، بیشتر به موضوع جدال اهل سنت و شیعه در موضوع تحریف قرآن پرداخته

۱. این کتاب در سفینهٔ شمارهٔ ۱۳ معرّفی شده است.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

شده و با نقل برخی احادیث به نقل از شیعه، اعتقاد به تحریف را به شیعه نسبت داده و به کتاب فصل‌الخطاب محدّث نوری طبرسی اشاره کرده است.

نقد و بررسی هر دو مقاله توسط دکتر سیّد رضا مؤدب انجام شده و سیّد محمّد موسوی مقدّم، مترجم و همکار ناقد بوده است. ناقد در این نقد، بیشتر بر رفع اتّهام نسبت تحریف به شیعه پرداخته شده، «تحریف معنوی» را به دلیل بدعتها و صاحبان عقاید فاسد با تأویل و تفسیر به رأی آیات قرآن تأیید کرده، و هرگونه تحریف لفظی شامل کم یا زیادکردن آیات قرآنی را با استناد به اقوال و آرای علمای بزرگ شیعه، مردود شمرده است.

۳ـ۲ـخانواده و اهل بیت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله

نویسندهٔ مقاله خانوادهٔ پیامبر "The Family of the Prophet"، علی عبدالله صالح آسانی است. این مقاله بسیار مختصر است و در آن، به برخی از آیات قرآن دربارهٔ اهل بیت پیامبر اشاره کرده و قول برخی مفسّران شیعه را در استناد به حدیث کساء آورده است.

مقالهٔ اهل بیت پیامبر "People of the House" نوشتهٔ ام. شارون است که اندکی مفصّل‌تر از مقالهٔ اوّلی است. نویسنده در این مقاله، به معانی لغوی «اهل‌البیت» وکاربرد قرآنی آن اشاره کرده و مصداق اهل بیت در آیهٔ ۳۳ احزاب (آیه تطهیر) را در معنای اختصاصی‌تر آورده و برخی روایات ذیل این آیه را مطرح کرده است.

ترجمهٔ این مقاله‌ها را روح‌الله کلیا و نقد و بررسی را سیّد محمّدعلی ایازی برعهده داشته است.

در نقد مقالهٔ دوم، ابتدا توضیحاتی دربارهٔ «اهل بیت» در لغت وکاربرد قرآنی آن با استناد به شواهد قرآنی ذکر شده و اقوال مفسران اهل سنت و شیعه را ذیل آیه تطهیر، مطرح و اشکالهای اقوال مختلف را بررسی کرده است. در پایان این نقد،

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

جایگاه اهل بیت علیهم‌السلام را در قرآن توضیح داده شده است.

۳ـ۳ـ فاطمه علیهاالسلام؛ نویسنده: دکتر جین دمن مک اولیف؛ ترجمه: دکتر محمّد جواد اسکندرلو؛ بررسی و نقد: دکتر محمّدعلی رضایی اصفهانی.

نویسنده ضمن گزارش کوتاهی از زندگی حضرت فاطمه علیهاالسلام و جایگاه ایشان، با ذکر روایات تفسیری ذیل آیهٔ تطهیر و آیهٔ مباهله، این دو آیه را در شأن حضرت فاطمه می داند و آیهٔ ۴۲ آل عمران را در شأن حضرت فاطمه علیهاالسلام و حضرت مریم علیهاالسلام به شمار می‌آورد.

ناقد نقاط مثبت مقاله را در سه محور می داند: ۱. بیان فضایل حضرت فاطمه علیهاالسلام ۲. استفاده از منابع تفسیری شیعه و اهل سنت ۳. رویکرد منصفانه و مثبت حاکم بر مقاله. همچنین نقاط ضعف آن را در دو محور می داند: ۱. استناد تنها به سه آیه در شأن حضرت فاطمه علیهاالسلام ۲. نقل برخی شبهه‌ها، مثل شبههٔ عکرمه، ذیل آیهٔ تطهیر بدون پاسخ به شبهه‌ها. ناقد سپس به صورت مفصّل، به بررسی و نقد مقاله پرداخته است.

در این بررسی، به کتب و آثار تدوین شده در موضوع حضرت فاطمه زهرا علیهاالسلام اشاره و فهرست ۱۳۵ آیه در شأن حضرت فاطمه ذکر شده و سه آیهٔ تطهیر، مباهله (آل عمران (۳): ۴۲) را ـ که در اصل مقاله آمده ـ به تفصیل بررسی کرده است. ناقد آن‌گاه چند مورد را بررسی می‌کند: سورهٔ کوثر، آیات اطعام سورهٔ انسان، آیاتی که تأویل و بطن آن در مورد حضرت فاطمه زهرا علیهاالسلام است؛ مثل لیلةالقدر، آیاتی که مستقیماً مربوط به حضرت علیهاالسلام نیست، ولی در ذیل آن، روایات فضایل حضرت فاطمه علیهاالسلام ذکر شده است.

۳ـ۴ـ امام؛ نویسنده: امتیاز یوسف؛ ترجمه: حسین براقی؛ ناقد: دکتر مهدی رستم‌نژاد.

نویسنده در این مقاله با اشاره به نمادین بودن انتصاب حضرت ابراهیم علیه‌السلام به

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

امامت، دیدگاههای فرقه‌های مختلف اسلامی را دربارهٔ امام و امامت مطرح و به مواردی از اختلاف دیدگاهها اشاره می‌کند.

ناقد در بررسی و نقد، اشکالهای کلّی مقاله را در پنج محور ذکر می‌کند: ۱. نداشتن واژه‌شناسی و تعریف نکردن اصطلاحات ۲. نارسایی در تنقیح محل بحث ۳. جانبدارانه‌نویسی ۴. ذکر نکردن منابع و مآخذ ۵. ناتوانی در ادای مطلب اصلی. وی سپس به بررسی اشکالهای محتوایی مقاله پرداخته و امامت حضرت ابراهیم علیه‌السلام را با استناد به آیات قرآن، امامت واقعی بیان می‌کند نه صرفاً نمادین. همچنین دیدگاه فرقه‌های مختلف ذیل آیهٔ امامت حضرت ابراهیم علیه‌السلام بحث شده است. ناقد سپس به بررسی دیدگاه فِرق اسلامی دربارهٔ امام و امامت براساس اعتقادات خوارج و اباضیه، شیعه، زیدیه، اسماعیلیه (نزاریه، مستعلویه) اهل سنّت پرداخته و موضوع چگونگی تعیین و انتخاب امام را از دیدگاه شیعه و اهل سنّت مطرح و تبیین کرده است.

۳ـ۵ـ جمع قرآن؛ تألیف: پروفسور جان برتون؛ ترجمه: دکتر محمّدجواد اسکندرلو؛ نقد و بررسی: محمّدحسین محمّدی.

در بین مقالات هفتگانهٔ دائرةالمعارف قرآن لیدن، مقالهٔ جمع قرآن The Collection of the Quran مقاله‌ای مفصّل و نسبتاً طولانی است و نویسنده در این مقاله، بر این اعتقاد است که قرآن تحریف شده و آیاتی از آن حذف گردیده و با تمسّک به برخی روایات و شیوه‌های جمع مصاحف صحابه، مصحف عثمانی و مصحف علی علیه‌السلام، در اثبات دیدگاه خود تلاش کرده است.

ناقد با استناد به آیات، روایات، منابع تاریخی و آرای دانشمندان شیعه و اهل سنّت دربارهٔ کتابت، جمع‌آوری و ختم قرآن، مواردی را که برتون در مقالهٔ خود به عنوان تحریف (حذف و اسقاط) ذکر کرده، بررسی و توضیح داده است.

۳ـ۶ـ دو مقالهٔ دیگر این ویژه‌نامه، نقد و بررسی مقاله‌های دائرةالمعارف قرآن

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

لیدن نیست، ولی نقد و بررسی دیدگاههای مستشرقان و اثرپذیری از آنهاست که اغلب در لابلای مقاله‌های دائرة المعارف مورد بحث، مطرح شده است.

یکی مقاله مهدی سلطانی رنانی با عنوان «بررسی دیدگاه متشرقان در مصادر وحی قرآنی» استکه مؤلّف در این مقاله، اعتقاد مستشرقان را در موضوع مصادر وحی پیامبرﷺ از دو منبع آورده؛ مصادر داخلی: محدودهٔ جغرافیایی و زندگی اجتماعی دینی و فرهنگی جزیرةالعرب؛ و مصادر خارجی: مصادر شفاهی کتب یهود و مسیحیّت و عقاید آداب و سنن دیگر ملل. وی سپس آنها را بررسی و نقد کرده و این معتقدات را پیش‌فرضهای مستشرقان برشمرده که آنها را بر شواهد قطعی و مسلّم تاریخ ترجیح داده‌اند.

مقالهٔ دیگر «تأثیرپذیری عبدالکریم سروش از مستشرقان» نوشتهٔ دکتر محمّدجواد اسکندرلو است. نویسنده در این مقاله، شبهاتی راکه برخی مستشرقان پیرامون قرآن، وحی و پیامبرﷺ آورده‌اند و برخی اندیشمندان مسلمانان با اثرپذیری از این شبهات، همان شبهه‌ها را بدون ذکر منبع نقل کرده‌اند، مطرح و نقد و بررسی می‌کند.

عبدالکریم سروش پیرامون الفاظ قرآن، اثرپذیری پیامبرﷺ و قرآن از فرهنگ زمانه، تشبیه آن حضرت به شاعر، تحوّل در فصاحت و بلاغت قرآن، ناقص بودن علم پیامبرﷺ مطالبی را مطرح کرده است که پیشتر مستشرقانی همچون مونتمگری وات انگلیسی، هرتسفلد پژوهشگر یهودی و جوزف آدامز آمریکایی، گلدزیهر، بودلی فرانسوی و دیگران مطرح کرده بودند.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]